

ציון

העורכים: מיכאל טוך, עזרא מנדלסון, נדב נאמן, ורד נעם

מזכיר המערכת: יחזקאל חובב

שנה עט • ב • תשע"ד

רבעון לחקר תולדות ישראל
החברה ההיסטורית הישראלית • ירושלים

התוכן

135	זהר שביט: רוסו בגלימת הרמב"ם: פרק בהכנסת כתבי הנאורות לארון הספרים היהודי החדש בתקופת ההשכלה
175	דפנה שרייבר: 'גבה טורא בינינו': מחלוקת גור-אלכסנדר והשפעתה על חסידות פולין בתחילת המאה העשרים
201	הדס פישר: תכנית 'תועלת': צרכנות המונים מלחמתית בפיקוח ממשלת המנדט, 1942–1946
	דברי זיכרון
231	יורם ארדר: דברים לזכרו של פרופ' משה גיל ז"ל (1921–2014)
	ספרים ודברי ביקורת
235	שולמית אליצור: אורי ארליך, תפילת העמידה של ימות החול: נוסחי הסידורים בגניזה הקהירית – שורשיהם ותולדותיהם
246	סטפן ליט: Edward Fram (ed.), <i>A Window to Their World: The Court Diaries of Rabbi Hayyim Gundersheim, Frankfurt am Main, 1773–1794</i>
249	נפתלי לבנטל: עמנואל אטקס, בעל התניא: רבי שניאור זלמן מלאדי וראשיתה של חסידות חב"ד
257	עמנואל אטקס: שירן י' פריז, נישואים וגירושים בחברה היהודית באימפריה הרוסית
263	רון מרגולין: דוד אסף, הציץ ונפגע: אנטומיה של מחלוקת חסידית
270	מיכאל מאיר: Mirjam Zadoff, <i>Next Year in Marienbad: The Lost Worlds of Jewish Spa Culture</i>
274	נועם זדוף: לאה מירון, כוכב אדום בדגל כחול-לבן: יחסה של התנועה הקומוניסטית בארץ לציונות ולמפעל הציוני בתקופת היישוב ועם קום המדינה
279	מספרות המחקר
282	ספרים שנתקבלו במערכת
XIII	תקצירים באנגלית

דוד אסף, הציץ ונפגע: אנטומיה של מחלוקת חסידית, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה וידיעות אחרונות, תל אביב תשע"ב, 541 עמ'

ספרו של דוד אסף הוא מחקר היסטורי מאלף ומקיף על מחלוקת שהרעשה את העולם החסידי. היא פרצה בשנת 1869 והדיה נשתכחו רק כשבע שנים לאחר מכן, עם מותם של שני גיבוריה הראשיים, הצדיק רבי חיים הלברשטם מצאנז (1876–1797) והצדיק לשעבר ר' דב בער פרידמן מליאובה (1876–1820/21).

הספר כולל מבוא על המקורות ומצב המחקר ושני חלקים. החלק הראשון, המקיף כמאה עמודים, כולל את שבעת פרקי הראשונים של הספר. הוא עוסק בפרשת חייו של רבי דב בער פרידמן, או בכינויו 'בערניו', הרביעי מבין בניו של ר' ישראל מרוז'ין,¹ שהיה בן נינו של המגיד ממזריץ' ונקרא על שמו. חלקו השני והגדול של הספר דן במחלוקת צאנז–סדיגורה ונדון בו להלן.

שלושה מבין ילדיו של ר' ישראל מרוז'ין הקימו חצרות חסידים מפוארות במזרח גליציה ומצפון לצ'רנוביל. ר' אברהם יעקב (1883–1819), בכיר האחים לאחר מותו הפתאומי של האח הבכור שלום יוסף בשנת 1851, מלך בסדיגורה. ר' דוד משה (1903–1827) התמקם בצ'ורטקוב שמצפון לסדיגורה. מרדכי פייביש (1894–1834), צעיר הבנים, התיישב לבסוף בהוסיאטין שבגליציה המזרחית. שני הבנים הנותרים הדרימו לנסיכות מולדובה והתיישבו בעיירות שסביב הבירה יאסי. מנחם נחום (1868–1825), חברו הקרוב של דב בער, שנפטר בדמי ימיו ערב פרוץ המחלוקת, התיישב בשטפנשט שבצפון מולדובה. דב בער הדריס יותר והקים את חצרו בתחילה בעיירה הוש ולאחר מכן בליאובה ששכנה בבסרביה הדרומית, אז בתחום מולדובה.

לדעת כותבי קורות הימים ההם, צדרכים, אבן וליטווין,² הייתה לפרטים אלה חשיבות רבה להבנת רצונו של בערניו להפסיק לשמש 'צדיק' ולהשלכות הקשות שהיו לכך. לשיטתם, יהודי מולדובה באותן שנים היו יהודים פשוטים בהרבה מיהודי גליציה, שהייתה תחת שלטון אוסטרי, וגם למדנותם הייתה פחותה לאין ערוך מזו של יהודי גליציה המזרחית. הם סברו שמשבר ההנהגה שחוה בערניו במולדובה כרוך היה בין היתר בפשטותם של חסידיו. דוד אסף אמנם חושב ש'חסידי מולדובה ובסרביה לא היו מן הסתם מגוישים וגסים יותר מחסידים בני מקומות אחרים,³ ולכן דחה את טענת ליטווין, שבערניו הורחק דרומה בידי אחיו בגלל שנבדל מאחיו בתפיסת תפקידו של הצדיק. ואולם, גם הוא סובר שחבל מולדובה נחשב אדמת בור מבחינה תורנית.⁴

מחבר הספר 'הציץ ונפגע' מתאר ביד אמן את עולמם של הבנים בכלל ובמיוחד את חצרו של ר' דב בער מליאובה. הוא ליקט כל מידע אפשרי וצייר את התמונה המתקבלת מן התיאורים המצויים בידינו. הוא מצטט מסדרת מאמריו של ארז (אלכסנדר צדרכים) על ר' דב מליאובה ב'המליץ':

לא כדרך הרביים הפולנים היה דרכו. לא עינה בצום נפשו, לא הלאה את האלהים בתפלותיו, לא הדליח רבות את מי המקוה ברגליו, עצב לא ידע ואנחות לא פרצו מלבבו... ביפי מראהו לקח

- 1 ראו: דוד אסף, דרך המלכות: ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות, ירושלים תשנ"ו.
- 2 ראו אזכורם במסגרת הפרק השני, על עולמו של ר' בערניו מליאובה, הציץ ונפגע, עמ' 62–63.
- 3 הציץ ונפגע, עמ' 63.
- 4 שם, עמ' 61.

נפשות, ונשי אמונה התענדו בזיו פניו. כל אשר הוסיף לסלסל בשערו ולהדר את גוו במלבושים נאים ומתוקנים, כן הוסיפו עושי רצונו לספר בשבחו... את כפיו כסה בלבושי עור דק [כפפות], כי מפונק היה ולא אבה להושיט ידו ערומה לחסידים מזהמים הבאים לדרוש שלומו...⁵

בערניו היה נשוי לשיינדל, בתו של הצדיק מרדכי טברסקי מצ'רנוביל, שבניו הקימו את השושלת המסועפת של צדיקי צ'רנוביל באוקראינה, והיה חשוך ילדים. עובדה זו, כפי שטוען גם דוד אסף, הייתה כנראה אחת העילות להתדרדרות במערכת יחסיו עם אשתו, והיא הפכה בסופו של דבר לשנואת נפשו.⁶ שנאתו הלכה וגברה על רקע מאמציה להניא אותו מהחלטתו להפסיק לקבל פדיונות מחסידיו, כחלק מתהליכי נסיגתו מתפקודו כרבי חסיד.

בפרקים השלישי והרביעי מתאר אסף את איומיו של בערניו בערב יום כיפור של שנת תרכ"ט (1868) שיתנצר אם לא יניחוהו לנפשו, הואיל ואשתו וחסידיו כפו עליו לבוא אל בית הכנסת לתפילת ליל יום כיפור. אירוע זה הוביל לחטיפתו ולהבאתו אל בית אחיו בסדיגורה שמעבר לגבול:

ביום שני, 4 בינואר 1869, סביב השעה אחת עשרה בבוקר, נחטף בערניו בכוח מחצרו שבליאובה והובל ליאסי... על פי גרסתו של ארו, נחטף בערניו בסיוע רופא העיירה, לאחר שהלה קיבל שוחד נדיב. בערניו הורדם במיטתו באמצעות כלורפורם ונלקח בחשאי לעגלה סגורה שנסעה צפונה. בהמשך הלילה הצטרפו לנסיעה גם אשתו וכמה גבאים.⁷

דוב בער פרידמן נכלא למעשה בבית אחיו שבסדיגורה, אך בסיועו של המשכיל משה אורנשטיין, שעירב את השלטונות בפרשה, הצליח להגיע לביתו של משכיל מודרני בעיר צ'רנוביץ, עורך הדין ד"ר רייטמן, ושם שהה כחודשיים.

כדי לפזר את הערפל, ובמיוחד להסיר את סימני השאלה סביב התנצרותו, החליטו ראשי הקהילה בצ'רנוביץ לפרסם הצהרה פומבית מפיו של הצדיק עצמו בצורת 'מכתב גלוי', והמכתב נתפרסם בעיתון 'המגיד' ביום י"ג באדר תרכ"ט (24 בפברואר 1869). הפסקה האמצעית מבין שלוש פסקאות המכתב היא כדלהלן:

כי בלבי צפנתי אמונת אל אחד ובו אדבק כל הימים. ונאמן אנכי לתורתו ולחכמי ישראל ההולכים לפניו ולא לאחר, ולא הסרתי מעלי את יראת ה', רק הרחקתי מעלי את המון הפתאים, השומרים הבלי שוא, אשר סביב שתו עלי. אולם לא אל אנשי חנף, השמים חושך לאור ואור לחושך, המתכסים באדרת החנופה למען כחש, אשים דברתי, כי המה מורדי אור החכמה ואמונה טהורה, רק אל החכמים והנבונים בעם, אשר החכמה נר לרגלם והאמונה אור לנתיבתם, אביעה רוחי ואודיעה דברי אותם, כי האמת אזור מתני והאמונה אזור חלצי...⁸

5 ארו [אלכסנדר צדרבוים], 'לא דובים ולא יער', המליץ, כ"ו בתמוז תרכ"ט, עמ' 168; ד' באב, עמ' 174; ראו: הציץ ונפגע, עמ' 63, 64.

6 הציץ ונפגע, עמ' 65-69.

7 שם, עמ' 86.

8 שם, עמ' 41-43.

מכתב זה, שחתום עליו 'דוב בער במוהר' ר' ישראל, הדהים את קהל המשכילים קוראי העיתון והכה בהלם את הצדיקים והחסידים הרבים שהשמועה על פרסומו הגיעה אליהם. בני משפחתו הקרובים של בערניו התגייסו להטות את לבו מהחלטתו ויצרו אתו קשר בדרכים שונות בזמן שהייתו בבית הד' ר' רייטמן. כעבור חודשיים, לאחר שהתברר לו שכספו במולדיה נגנב מן הכספת שהייתה בביתו, החליט בערניו לעזוב את בית המשכיל. הוא עבר להתגורר בבדידות כמעט מוחלטת בבית אחותו שבפאתי סדיגורה, ושם נפטר כעבור שבע שנים כשהוא בן חמישים ושש שנים.

החלק השני של הספר, המונה למעלה ממאתיים וארבעים עמודים, כולל את שלושה עשר פרקיו האחרונים של הספר. הוא מוקדש כאמור למחלוקת צאנז-סדיגורה, שפרצה בעקבות עזיבתו של דב בער פרידמן את חצרו בליאובה והתלאות שעבר, שתוארו בחלק הראשון של הספר. המחלוקת נוהלה בקנאות בידי מייסד חסידות צאנז רבי חיים הלברשטם, שנודע בקפדנותו ובקיצוניותו. הוא ראה במקרה הטרגי של ר' דב בער עילה לעורר מחלוקת כוללת על דרכם של צדיקי בית רוזין, ובראשם האדמו"ר מסדיגורה. בעמודי הרבים של חלק זה פורש דוד אסף את פרטיה של פרשת המחלוקת לאחר ששרטט בהרחבה את דמות עולמו של ר' חיים, שנודע בלמדנותו, בסגפנותו, בהתנהגותו הקיצונית עד לכדי אקסטרברסיות מובהקת, ובמנהגי הצדקה יוצאי הדופן שלו. בסקירת התפתחותה ההיסטורית של המחלוקת בולטת, מצד אחד, קיצוניותם של חסידיו צאנז ותומכיהם בגליציה אל מול תגובתם המופנמת של צדיקי בית רוזין, בהנהגת שני האחים הרבי מסדיגורה והרבי מצ'רסקוב. מצד אחר, תגובת חסידיו רוזין הגיעה לעוצמות קיצוניות בארץ ישראל דווקא, בהנהגת ניסן ב"ק, בנו של חסיד רוזין הנודע ר' ישראל ב"ק. הלה קיבל על עצמו להוביל תגובת נגד קיצונית בארץ הקודש נגד הרבי מצאנז.⁹

החלטתו של דוד אסף לחלק את הספר לשני חלקים, כמתואר לעיל, משקפת את הדרך שבה בחר לספר את סיפורה של מחלוקת צאנז-סדיגורה. מחלוקה זו משתמע ששני האירועים אינם מקשה אחת אף שהאחרון נסמך על הראשון. המחלוקת הקשה שפתח בה הרבי מצאנז נגד בניו של ר' ישראל מרוזין, בני נינו של המגיד ממזריץ', אמנם פרצה לאחר שנודע על התפקרותו של אחיהם, הרבי מליאובה, אבל קדמו לה אירועים שלא היו קשורים במקרה של בערניו. כמו כן, מן העובדה שהאש לא שקטה לאחר שנודע שדב בער שב לבית הצדיק מסדיגורה ופסק מלשמש באדמו"רות ניתן להסיק שסיבות נוספות המשיכו ללבות את אש המחלוקת. משלל הנתונים שדלה דוד אסף מן המקורות השונים עולה ללא ספק שהייתה זו מחלוקת עקרונית בלב העולם החסידי בגליציה על 'דרך המלכות' של ממשיכיו של ר' ישראל מרוזין. ואולם, מכיוון שר' חיים מצאנז נודע בהערכתו הרבה לאבי השושלת, ר' ישראל, מסיק אסף שהרבי מצאנז פירש את אורחות חייהם של בני רוזין כמתן לגיטימציה לתהליכי מודרניזציה שפשו בקרב היהודים באותם ימים, שסימנם המובהק היה לבוש הנשים ופאותיהן הנוכריות שהחליפו את כיסויי הראש המסורתיים.¹⁰ אכן, זו הייתה מחלוקת בין חסידות בעלת זיקה חלקית למודרנה, שאפיינה במיוחד את חצרות סדיגורה, צ'רסקוב והוסיאטין, שגילו פתיחות מסוימת למאפיינים חיצוניים של אורח החיים באימפריה האוסטרית, לבין חצרות שמרניות במיוחד כמו חצר צאנז, שמנהיגה תקף בעוז כל רמז של מודרניות וראה בכל סממן שכזה עידוד להפקרות ולהתפקרות.

9 שם, פרקים שלושה עשר וארבעה עשר, עמ' 229-268.

10 ראו במיוחד: הציץ ונפגע, פרק שישה עשר, עמ' 295-320.

המידע הרב שהובא בספר על הרבי מצאנו, חצרו, תומכיו ויריביו, והמחלוקת שניהלו נגד צדיק בית רוז'ין אכן מצדיק התייחסות נפרדת למחלוקת. ואולם, להפרדה בין תיאור חייו של ר' דב בער מליאובה לבין תיאור המחלוקת שפרצה בעקבות רצונו לנטוש את חסידיו והתפקרותו יש, לעניות דעתי, השלכות על הרושם הסופי שמותר הספר בלב קוראיו. אף שלבו של הספר הוא לכאורה השערוריה שעורר המכתב הגלוי שהתפרסם בעיתון 'המגיד' בשמו של ר' דב בער, הרי שמוקדו האמיתי הוא המחלוקת הפנים-חסידית על 'דרך המלכות', כלומר ראשיתה של ההתבצרות מפני המודרנה בעולם החסידי בראשית המחצית השנייה של המאה התשע עשרה. דמותו של ר' דב בער העולה מספרו של אסף היא אמנם מורכבת, אך ככל שנמשכת הקריאה בחלק הראשון, מתקבל הרושם שמדובר באדם חלש, שסבל ממשבר נפשי קשה ולא הצליח להשתקם ממנו עד יום מותו. החלוקה המפרידה בין פרשת חייו של דב בער פרידמן לבין מחלוקת צאנו-סדיגורה מעמעמת במידת מה את המרכזיות של פרשת בערניו, שגם אם הייתה רק בבחינת הקש ששבר את גב הגמל מנקודת מבטו של הרבי מצאנו, חשיבותה גדולה להבנת החסידות ושבירה בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים בכלל, ובאזורי השליטה האוסטרית בפולין המכונים גליציה המערבית והמזרחית בפרט.

עמעות זה גם עולה במידת מה מגוף הדיון בפרשת בערניו. בדומה לחוקרים קודמים, גם דוד אסף מנסה להסביר את 'הפיכת הלב' השנייה שעבר בערניו בהחלטתו לשוב לסדיגורה אל בני משפחתו, שהרי אין ספק שגם אם ידידיו החדשים, משכילי צ'רנובין, הם שניסחו את 'המכתב הגלוי', בערניו הבין היטב על מה הוא חותם. מדוע חזר בו דב בער פרידמן, הצדיק לשעבר מליאובה, מכוונתו להתרחק מעולם החסידות ולחבור אל המשכילים? כך מסביר זאת דוד אסף:

משכילי צ'רנובין שהתוודעו אליו גילו אדישות לגורלו, שכן כגודל ציפיותם כן גדולה הייתה אכזבתם. הם הבינו כי לא הוא האביר המהולל שיילחם את מלחמת ההשכלה בחסידות. בערניו התגלה בארבע אמותיו כאדם מבולבל ואובד עצות... גם גלבר וגם מאהלר, שנטה במיוחד להסביר כל אירוע מן ההיבט הכלכלי, הניחו כי נקודת השבר של בערניו קשורה בעיקרה בגנבת כסף, משהבין כי אין בכיסו פרוטה לפורטה. או אז, בלשונו של מאהלר, 'הזרמה של חייו הפכה לטרגיקומדיה'. ואולם חוסר הביטחון הכלכלי, עם כל חשיבותו, אין די בו כדי להסביר את הפיכת הלב, שכן חיי דלות אינם מרתיעים בהכרח אנשים הפועלים מתוך שכנוע פנימי עמוק וטעונים תודעה של שליחות. אפשר לשער כי נוסף על הלחצים מצד קרובים, מקורבים ואישי שלטון, ונוסף על שיקול הדעת המפוכח של מארחיו ושלו עצמו בדבר חוסר התוחלת בהמשך המצב הנוכחי, הוכרע בערניו בעיקר מן הטלטלות הרבות ומן העומס הרגשי. פחדיו מן העולם החדש והמרתיע שטעם ממנו, אבדן העצות הכללי שבו היה שרוי וייסורי מצפון שמן הסתם הכו בו – כל אלה ערערו שוב את עולמו. בערניו הבין כנראה כי לעולם לא יוכל לברוח לחלוטין מזהותו החסידית והסכים לשוב 'הביתה', אך ספק אם יכול היה באותה שעה להעריך את משמעותו של צעד זה ואת העובדה שזוהי דרך שאין ממנה חזרה.¹¹

דבריו של דוד אסף נשמעים מאוזנים ומשכנעים בהחלט, אבל קיים חשש שהם מתאפיינים ברדוקציה של מעשיו ושל אישיותו של ר' דב בער מליאובה לכדי אפיוודה טרגית, שעיקר חשיבותה במחלוקת

שעוררה בין דרכם של חסידים 'דרך המלכות' בני ר' ישראל מרוז'ין לקנאי צאנו ובעלי בריתם, ופחות בה עצמה.

כן, למשל, עיון בספרו הקצר של הרב מתתיהו יחזקאל גוטמן על רבי דוב מליאובה,¹² שדוד אסף השתמש בו אך לטעמי אולי באופן סלקטיבי מדי, מעלה נקודות מבט נוספות. הרב גוטמן (1891–1972) היה אב בית הדין בליאובה וקודם לכן שימש ברבנות בעיר הושי, שבה החל ר' דב בער את דרכו במולדובה ובה ייסד את הקלויז הראשון שלו באזור. סבו של הרב גוטמן, ר' ישראל גוטמן, היה בן דוד של ר' ישראל מרוז'ין, ובזמן שהייתו של דב בער בהושי היה ביניהם קשר אישי חם: 'במשך הימים שישב שם שאל הרבה ספרים מזקני הנ"ל, ספרי פוסקים וספרי קבלה, והשתעשע עמו בשיחות ארוכות מתובלות בחקירות החוקרים ושטת הקבלה'.¹³ גוטמן היה מקורב מאוד לחסידות והוא חשוד כמובן בהטיית הסיפור לעבר המסורות הפנים חסידיות, אך מספר פסקאות בספרו מעידות על יכולתו להביט על האירועים במבט מפוכח. למשל, על בני סביבתו בדור שלפניו הוא כותב: 'מדינת מולדובה היתה נודעת לארץ פוריה ומבורכת, היהודים שישבו בה מקדם היו אנשים פשוטים ותמימים נוטים לאמונת צדיקים במדה היותר נפרזה, אבל גסות הרוח, הבערות והעם הארצות של תושביה היו נודעים גם למדינות רחוקות...'¹⁴ בשל היותו יליד הושי ורב בעיר זו ובליאובה, עלינו להתייחס לדבריו כאל עדות ממקור ראשון.

הסברו של הרב גוטמן להפיכת הלב שעבר בערניו בצ'רנוביץ חשוד כמובן בניסיון לצביעת המציאות הקשה שהצדיק לשעבר היה נתון בה בצבעים בהירים מדי. יחד עם זאת, סבורני שאין לבטל לחלוטין את דבריו הבאים:

באותם הימים ששני המחנות רעשו ותססו ישב לו ר' דוב בצ'רנוביץ, בביתו של הד"ר רייטמן, תחת חסות הפוליציה והשגחתה, במנוחה שלמה והשקט, חפשי מעול החסידים, חפשי ממצוקות אשתו ומשמשיו. מצב זה אפשר לו לעשות לעצמו 'חשבון הנפש' האמת, ביישוב הדעת ובמתינות דן וחקר על חייו החדשים שכל כך שאף והתגעגע להם ואשר בשבילם הפקיר אושרו, כבודו וכבוד משפחתו, אז נוכח לדעת והכיר את האמת הערומה: כי לא זה הדרך הנכון והישר לפניו, וכי דרכה של ההשכלה השואפת להתבוללות אשר הרבו לציירה לו בכל כך שרק וכחל, באמת איננה רפודה בשושנים ורק מבחוצ' תבריק ותעור את עיני הרואה אותה מרחוק.¹⁵

אין ספק שהרב גוטמן התייחס במלא הרצינות להפיכת הלב הראשונה של בערניו. דבריו של גוטמן על האירועים שהתרחשו קודם לחטיפתו של בערניו מליאובה משקפים הבנה רבה של מצוקתו שם:

רואים אנו אפוא כי 'בני העליה' שבצדיקים ואנשי הרוח שבהם אשר לא שמו ככיס עיניהם, ואשר הרבנות החסידית לא היתה אצלם קרדום לחפור בה, לא יכלו לשאת את משא ההמון שהם מכבידים עליהם בעניניהם החמריים והארציים... כאשר ראה ר' דוב כי כלתה אליו הרעה ואין תרופה ואין

12 מתתיהו יחזקאל גוטמן, רבי דוב מליאובה: חייו, אישיותו ותורתו, קלוזש תרפ"ו.

13 שם, עמ' 5.

14 שם, עמ' 4.

15 שם, עמ' 11.

עצה לעצור בעד משובת העם, התחיל להביע מגמתו ורצונו בטון אולטימטי, בסגנון פשוט וחד... אז שינה טעמו לגמרי, סגר דלתות ביתו בהחלט ויתרועע יום עם אנשים מודרנים, פורקי עול דת ומצות, אלה הביאו בחברתם גם מיסיונרים גם נוצרים מפקידי העיר. אשתו הרבנית שינדיל שנתגדלה וחונכה בחצר הטשרנובילי ובחצר הריוני, היתה רגילה כבר בחיים של תפנוקים ולוקסוס, חיי שררה ועשירות, ותפחד כי עתה יפתחו מקורי הכנסות בעלה ולא ירבו העם עוד להביא פדיונות ומתנות כאשר עד כה. דאגה זו מלאה גם כן כמובן את לב גבאיו ומשמשיו, ולכן נתחברו ונועדו יחדו על ר' דוב לצערו ולהקניטו על דרכו זה...¹⁶

מנקודת מבטו של הרב גוטמן עולה, שר' דוב בער קץ בדרך ההנהגה שהוכשר לנהוג על פיה בבית אביו והפיכת הלב האמיתית שלו התרחשה בליאובה דווקא. יש לקבל את דרכו של דוד אסף, המאזן בין דברי הכותבים השונים, ולהניח שמצבו של בערניו בבית ד"ר רייטמן היה הרבה יותר משגרי מן העולה מתיאורו של גוטמן. יחד עם זאת טענתו של גוטמן, שעילה מרכזית למשבר ההנהגה שעבר בערניו היא שמאס בתרבות הפדיונות, בהבטחות השווא ובהחצנה הרוז'ינית שעד אותו רגע פעל על פיה, כפי שגם עולה מתיאוריו של דוד אסף שהובאו לעיל, משכנעת לא פחות.

הפיכת הלב השנייה של בערניו לא כוונה כל כך אל המשכילים המאוכזבים אלא אל מורשת אביו ומורשתו החסידי. דוב בער פרידמן מקדים את הקרע הפנימי שהתחולל בדור שלאחריו בקרב שורה ארוכה של בנים ובנות של צדיקים. מצד אחד, הוא מאס בצדיקות, שנתפסה בעיניו כסוג של התחזות, ומצד אחר, הוא נותר קשור גם ברמה הנפשית אל עולם הרוח החסידי. בחירתו בדרך של התבודדות בסוף ימיו, גם אם היו בה יסודות של כפייה חיצונית, עקב הנסיבות המיוחדות, היא בחירה בעלת מאפיינים רוחניים. דוב בער לא חי חיים הלכתיים מלאים בסוף ימיו, כפי שעולה גם מתיאורו של דוד אסף, אך התבודדותו בבית אחותו שעל גבול היער בסדיגורה הייתה בחירה בחיים של הסתגרות רוחנית שהיו אופייניים לפחות לאחדים מן הצדיקים. צערו וכאבו מטרימים את שברם של רבים מבני החסידים בדורות שלאחר מכן.¹⁷

הפרק האחרון של הספר 'הציץ ונפגע' נקרא 'האבק שוקע'. הוא נחתם בציטוט דבריו של האדמו"ר יקותיאל יהודה הלברשטם מקלויזנבורג (1904–1994), נינו של ר' חיים מצאנז ומייסד חסידות צאנז בישראל. לטענתו של דוד אסף, הוא הפך את דרכה של חסידות צאנז מדרך של קנאות דתית ואנטי ציונית לאחת החסידויות הפתוחות ביותר הפעילות במדינת ישראל.¹⁸ מתשובת האדמו"ר לחסידו, ששאל אם מותר להדפיס ספר שיעסוק ב'קורות אותם ימים', עולה שדעתו לא הייתה נוחה מהדפסת הספר, כי 'היה זה רק הוראת שעה ואין להקדש אלא מקומו ושעתו'.¹⁹ אסף מסביר תשובה זו: 'צאנז

16 שם, עמ' 7–8.

17 שבר שהוביל מקצת מבני החסידים בשנות העשרים והשלושים אל הציונות, כפתרון מסוים של חילון החיים מכאן והקדשתם לעם היהודי באמצעות החיים החלוציים בארץ ישראל מכאן. צעירים מוזרזים אירופים רבים שעלו לארץ באותן שנים ומאסו בחיי החסידות שבביתם ובפולחן הצדיקים אך שמרו על קשר נפשי עמוק אל העולם היהודי, בחרו במסירות נפש לעניין הציוני כביטוי ליהדותם.

18 הציץ ונפגע, עמ' 388.

19 יקותיאל יהודה הלברשטם, שאלות ותשובות דברי יציב, יורה דעה, א, נתניה תשנ"ח, סימן מז, עמ' ק. ראו המובאה בהציץ ונפגע, עמ' 388.

וסדיגורה אינם עוד שמות נרדפים למחלוקת ולשנאת אחים. אכן, כפי שכתב אחד מחסידי צאנז, "כבר עבדו רבנן שלמא בהדדי, ונכדי שני בתי הצדיקים מסבירים פנים זה לזה בעת המאבקים לחיזוק היהדות בדורותינו".²⁰ מחלוקת צאנז-סדיגורה אכן שקעה, כדרכן של מחלוקות, כפי שטוען המשכיל אליעזר צבי צווייפל בספרו 'שלום על ישראל', שיצא לאור לראשונה בזיטומיר 1868 ובדבריו מסתיים ספרו של דוד אסף. ואולם, אש הקנאה לא כבתה כלל וכלל, ולכל היותר הנהגתה עברה מחצר אחת לחצר אחרת, ודומה שבימינו היא גוברת דווקא.

לו היה הספר נחתם בסיפור מותו הטרגי של דוב בער פרידמן, בן נינו של המגיד דוב בער ממזריץ', שנקרע בין התנערות מהערצת ההמון לצדיקים, שמחייבת אותם במידה לא מבוטלת של העמדת פנים, לבין הכמיהה החסידית לא פחות לחיי רוח ואמת, היה המחבר בוחר בדברי סיום אחרים לגמרי. למרות הסייגים שהוצגו לעיל, חשוב לציין שהספר 'הציץ ונפגע' כתוב באופן רהוט, ואף על פי שהוא גדוש בפרטים היסטוריים רבים, הקריאה בו קלה ומרתקת.

רון מרגולין

20 ראו שם, עמ' 389, הציטוט מתוך: יוסף דוד ויסברג, רבנו הקדוש מצאנז בעל 'דברי חיים', א, ירושלים תשל"ז, 'פתח דבר', עמ' 7.